

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.6>

Data przesłania artykułu: 20.11.2020

Data akceptacji artykułu: 5.11.2021

HENRYK JAROSZEWICZ

Uniwersytet Wrocławski, Polska

(University of Wrocław, Poland)

Leksyka współczesnego śląskiego języka literackiego*

The lexicon of contemporary Silesian literary language

Abstract

Preliminary studies of material covering 2,500 of the most frequent lexemes in Silesian literature made it possible to identify six main thematic domains. Thus, the most numerous words are the lexical forms related to the functioning of humans: to the mental and emotional dimension (629 lexemes) and the biological dimension (490 lexemes). Other forms are related to human participation in social life (465), the material world and ways of interacting with it (384), space and ways of moving in it (261), time and temporal features (151). The analysis of the Silesian lexicon proved the existence of intellectualised vocabulary (abstract forms, terms), numerous synonymous forms and a high frequency of Germanisms (14%). A noticeable part of the Silesian lexicon (15%) is entirely foreign to contemporary standard Polish language. The remaining group of Silesian lexemes (except for a small number of indeclinable words) differs to a greater or lesser extent from their Polish counterparts — mainly in terms of their phonetics and inflection.

Keywords: Silesian language, Silesian dialect, Polish language, vocabulary

* W niniejszej pracy — opierając się w głównej mierze na kryteriach socjolingwistycznych — współczesną mowę Ślązaków traktuje się w kategoriach samodzielnego języka literackiego, który wyodrębnił się w ostatnich dwóch dekadach z dialektu śląskiego języka polskiego. Uznaje się, że warunkami wystarczającymi dla uznania istnienia odrębnego języka śląskiego są: 1. istnienie szerokiej rzeszy użytkowników traktującej swój regionalny etnolekt jako samodzielny kod językowy; 2. funkcjonowanie literackiej śląszczyzny w przestrzeni publicznej; 3. istnienie piśmiennictwa śląskiego, zróżnicowanego formalnie, tematycznie i stylistycznie; 4. zaawansowane prace kodyfikacyjne. Szczegółowa argumentacja przemawiająca za przyjęciem poglądu o językowej odrębności i samodzielności śląszczyzny została przedstawiona szerzej w osobnej pracy (zob. Jaroszewicz, 2019a, s. 25–30).

Leksik suwremenog śleskog književnog jezika

Sažetak

Početna su ispitivanja, provedena na građi od 2.5 tisuća leksema koji se u šleskom književnom jeziku odlikuju najvećom rasprostranjenosti, omogućila utvrditi prisutnost šest glavnih tematskih domena. Pokazalo se, da su najbrojnije leksičke jedinice koje se odnose na emocionalno-mentalni nivo (650 leksema), zatim leksemi koji su povezani s biološkom dimenzijom ljudskog funkcioniranja (511). Sljedeće se leksičke skupine odnose na različite načine sudjelovanja čovjeka u društvenoj sredini (486), materijalni svijet s čijim sastavnim dijelovima čovjek ulazi u kontakt (405), prostor i načine ljudskog premještanja u njemu (282), te na vrijeme i razne temporalne osobine (166). Ispitivanja su dokazala postojanje intelektualiziranog sloja leksika (apstraktni leksemi, stručni termini), većeg broja sinonima i mnogih germanizama (14%). Manji dio šleskih leksema (15%) sasvim je nepoznat u suvremenom poljskom jeziku. Ostali šleski leksemi slični su poljskim jedinicama ipak se golemom većinom razlikuju od poljskih ekvivalenata – prije svega na fonološkom i sklonidbenom nivou.

Ključne riječi: šleski jezik, šleski dijalekt, poljski jezik

1. Dynamiczny — zarówno jakościowy, jak i ilościowy — rozwój literatury śląskiej w pierwszych dekadach XXI wieku sprawił, że możliwe stało się przeprowadzenie bardziej szczegółowych badań nad kształtem nowego literackiego języka funkcjonującego na obszarze Górnego Śląska¹. Na potrzeby rozpoczętych analiz w 2018 roku stworzony został korpus literatury śląskiej, na który złożył się materiał leksykalny z 21 dzieł literackich opublikowanych między 2008 i 2018 rokiem. Z korpusu, liczącego 630 tysięcy słowoform, wyekscerpowano węższy indeks liczący 2,5 tysiąca leksemów, cechujących się najwyższą frekwencją oraz najwyższym stopniem upowszechnienia w śląskiej literaturze. Odnaleziono w nim 995 rzeczowników, 868 czasowników, 230 przymiotników, 166 przysłówków, 68 liczebników, 65 zaimków oraz 115 spójników, przyimków, partykuł oraz wykrzyknień².

W pierwszym etapie badań nad indeksem dokonano analizy ortograficznej i gramatycznej form używanych w śląskiej literaturze. Podczas weryfikacji 40 róż-

¹ O rozwoju współczesnego śląskiego piśmiennictwa zob. Czesak, 2015, s. 101–164; por. też Jaroszewicz, 2019a, s. 32–35.

² Procedura zestawiania korpusu, a potem indeksu, została szerzej omówiona i wyjaśniona w innej pracy (Jaroszewicz, 2020, s. 176–178). Warto jedynie przypomnieć, że do najważniejszych pozycji tworzących korpus zaliczono między innymi zbiór esejów prof. Zbigniewa Kałuża *Listy z Rzymu* (2008), obszerną powieść epistolograficzną Alojzego Lyski *Duchy wojny* (2008), zbiór poezji światowej *Dante a inksi* w tłumaczeniu Mirosława Syniawy (2014), powieść *Komisarz Hanusik* Marcina Melona (2014), śląski przekład powieści Szczepana Twardocha *Drach* dokonany przez Grzegorza Kulika (2018), tom esejów Marcina Kika *Filozofia po ślonsku* (2014) oraz *Nowy Testamint po ślonsku* w przekładzie Gabriela Tobora (2017). Do indeksu włączone zostały natomiast te leksemi, których tekstowych realizacji użyto przynajmniej w pięciu dziełach składających się na korpus, przynajmniej dziesięciokrotnie (łącznie). W niniejszym opracowaniu stosowany jest tradycyjny podział na części mowy stosowany współcześnie między innymi przez Alicję Nagórkę (2002, s. 112–155).

nych cech ortograficznych, fonetyczno-fonologicznych, fleksyjnych i składniowych stwierdzono daleko idącą spójność materiału językowego zgromadzonego w indeksie, wynoszącą około 80%. Tak daleko idąca uśredniona zbieżność ortograficzno-gramatyczna zbadanych dzieł literackich pozwoliła postawić hipotezę o wykształceniu się na początku XXI wieku śląskiego języka literackiego (szerzej zob. Jaroszewicz, 2020, s. 177–182).

Niniejsza rozprawa, będąca wstępnym rekonesansem badawczym, stanowi prezentację dalszych analiz materiału leksykalnego zgromadzonego w indeksie. Uwagę poświęcono w głównej mierze płaszczyźnie semantycznej współczesnego śląskiego słownictwa, w mniejszym stopniu płaszczyźnie stylistycznej i etymologicznej.

2. Biorąc pod uwagę obszary tematyczne słownictwa zawartego w *Indeksie*, przyjmując przy tym antropocentryczną perspektywę analizy, wyznaczono sześć zasadniczych domen semantycznych badanej leksyki³.

a) Człowiek i psyche. Intelktualno-emocjonalny wymiar funkcjonowania człowieka (629 leksemów)

Najobszerniejszą domenę tworzą leksemy odnoszące się do intelektualno-emocjonalnego wymiaru funkcjonowania człowieka. W jej obrębie podstawową grupę stanowią czasowniki nazywające różnego rodzaju procesy myślowe i stany emocjonalne (*bōć sie, dziwować sie, gorszyć sie, interesować sie, marzić, ôgupnōńc, pamiyntać, przōć, spokopić, szterować, ufać*), rzadsze są gerundia będące nazwami tych procesów i stanów (*marzynie, pamiynć, spōmniynie, staranie, utropiynie*) oraz przymiotniki i przysłówki związane z cechami i czynnościami o charakterze mentalno-psychicznym (*dziki, markotny, poważny, radosny, rōd, smutny; nerwowo, spokojnie, teschno, wesolo*). Z ostatnią wymienioną grupą związane są formy odnoszące się do cech charakterologicznych — zwykle są to przymiotniki (*ciyrpliwy, pokorny, porzōndny, robotny, surowy, wierny, zōcny*), rzadziej przysłówki (*gupie, szczyrze, śmiało*) i odprzymiotnikowe rzeczowniki (*mōndrość, ôdwaga, pycha*).

Istotnym komponentem omawianej domeny są formy służące kategoryzowaniu — ilościowemu oraz jakościowemu — otaczającej człowieka rzeczywistości. Centralne miejsce w kwantytatywnej kategoryzacji odgrywają rzecz jasna liczebniki⁴ (*dwadziścicia, dwoje, dużo, jedynōsty, mocka, ôba, ôsiym, piyrwszy, połno, połowa, pōrã, pōł, szōsty, sztwierć, mało, troszkã, wielu*) oraz blisko z nimi związane rzeczowniki limitatywno-kategorialne (*liter, meter, mila*). W opisie kwali-

³ W pracy zastosowano autorski podział tematyczny słownictwa, który w dużej mierze pokrywa się z rozwiązaniami teoretycznymi stosowanymi przez Barbarę Batko-Tokarz (por. 2008, s. 41–47; 2019, s. 175–292). Główną innowacją jest — ściśle powiązane z przyjętą antropocentryczną perspektywą — wyodrębnienie trzech samodzielnych domen: ‘Człowiek i materia’, ‘Człowiek i przestrzeń’, ‘Człowiek i czas’, które badaczka unifikuje w obrębie ‘Kategorii fizycznych’.

⁴ Część liczebników nieokreślonych, typu *dużo, połno, troszka*, można oczywiście traktować jako przysłówki miary.

tatywnym najważniejszą grupą są przymiotniki i przysłówki, rzadziej rzeczowniki i czasowniki. Istotną rolę odgrywają przede wszystkim formy przywołujące określone kategorie estetyczne (*brzydko, ekstra, fajny, gryfnie, ókropny, ószkliwy, piyknie, szworny, szykowny*), matematyczne, logiczne, filozoficzne (*cufal, dobry, idyjō, istniynie, liczba, pojyncie, prōwda, przyczyna, rōżnica, suma, syns, warōnek, wcale, źle*) bądź formalne (*eka, kōłko, kula, lewy, rant, spodek*). Mniej liczne są wyrażenia porządkujące rzeczywistość z wykorzystaniem kategorii modalnych (*chcieć, mōc, możliwy, musieć*), gradualnych (*barzo, bezma, ciyngym, fest, festelnie, gynau, jeszcze, ledwo, mocno, przeważnie*), uzualnych (*inakszyj, inny, jednako, normalnie, roztōmajty, rōżny, szpecjalny, zwykły*), partytywnych (*całość, óstatek, tajla*). Do form kategoryzujących można ostatecznie zaliczyć niektóre zaimki — głównie osobowe i wskazujące (*jō, ōna, tyn*).

b) Człowiek i biologia. Biologiczny wymiar funkcjonowania człowieka (490 leksemów)

Na kolejną domenę składają się jednostki związane z czysto fizjologicznym, biologicznym funkcjonowaniem człowieka. Zaliczyć do niej można przede wszystkim rzeczowniki kategoryzujące osoby ludzkie ze względu na płeć i wiek (*chop, dziecko, kobyta, synek*)⁵, przymiotniki opisujące fizjologiczne cechy człowieka (*guchy, mody, mōrtwy, słaby, ślepy*) oraz czasowniki precyzujące różne etapy biologicznej egzystencji (*rosnōnić, umiyrac, urodzić sie*). Do domeny biologicznej można też zaliczyć nazwy narządów, części ciała (*mōzg, rynka, piynść*) oraz wydzielin ludzkiego organizmu (*pot, ślina*). Stosunkowo liczną grupę tworzą czasowniki, rzadziej rzeczowniki dewerbalne, nazywające rozmaitego rodzaju odruchy i czynności fizjologiczne (*glōd, kucać, płacz, płakać, spanie, trzynś sie*), podstawowe aktywności wykonywane kończynami (*deptać, kopać, trzimać*) czy różne sposoby ułożenia korpusu (*leżeć, siedzieć, stōć*). W omawianej domenie bardzo ważną rolę odgrywają nazwy sensoryczne związane ze zmysłowym odbieraniem bodźców, głównie wzrokowych i dźwiękowych — zwykle są to przymiotniki i czasowniki, rzadziej rzeczowniki i przysłówki (*ciepły, cichy, ciymny, czōrny, czyrwōny, czysty, głośny, gorzki, mały, miynki, ōstry, słodki, srogi, szeroki, twardy, wysoki; czuć, dojdźdrzeć, słyszeć, szmakować, śmierdzieć, wōniać; cisza, smrōd, suchanie, światłość, wōń, zima, źwiynk; ciynżko, gładko, gorko, jasno, leko*). Z biologicznym wymiarem funkcjonowania człowieka związane są też nazwy różnego rodzaju pokarmów, używek oraz sposobów ich spożywania, względnie wchłaniania (*chlyb, tyj, wuszt; jeś, kurzić, pić*).

⁵ Zastosowana w niniejszym tekście pisownia podporządkowana jest regułom „ślabikōrzo- wygo szrajbōnka” wypracowanego w 2009 roku przez zespół śląskich twórców i działaczy (szerzej zob. Tambor, 2009; por. też Kallus, 2015, s. 7–12).

c) Człowiek i społeczeństwo. Społeczny wymiar funkcjonowania człowieka (465 leksemów)

Do domeny tej wliczyć można leksykę dotyczącą różnorodnych form społecznego zaangażowania człowieka. Wymienić tu można formy określające rodzaje związków pokrewieństwa (*brat, ciotka, fater, szwiger, ujek, żona*), czynności i zdarzenia związane z przestrzeniami ludyczną (*grać, muzyka, śpiewać, śpiewka, tańcować, wic*), religijno-obrzędową (*anioł, boski, diöboł, farörz, grzych, krzest; ôżynić sie, piekło, pobożny, pochować, Pönböczek, raj, rzykać, rzykanie, świynty, szac, tradycyjö*), administracyjno-prawną i polityczną (*erbnönc, gwolt, majöntek, niywiny, nörod, plymiä, polityka, rzöndzić, ukraś, władza, wyrok, zbrodnia*) czy militarno-wojenną (*armijö, bömba, cylować, pancer, strzylać, wojök*). Zauważalny jest też komponent leksykalny związany z aktywnościami człowieka podejmowanymi w obszarach ekonomii, przemysłu, rzemiosła (*bydny, bydök, bogöcz, darmo, elwer, fedrować, gruba, hajer, lichy, majster, masörz, płacić, pynzyjö, szychta, tömpnönc*), rolnictwa (*futować, posadzić, siöc*), medycyny i edukacji (*lyczyć, nauka, pacjynt, rechtör, uczyć*). Odrębną, dość spójną grupą form przynależnych do sfery społecznej są czasowniki i przymiotniki związane z różnymi aspektami sytuacji komunikacyjnej (*gödać, klachy, kóżać, naszkryflać, öbiecować, öspröwiać, podziynkować, powiadać, pytać, przeczytać, przywitać sie, trefić sie, zapisać, zaprosić, zdanie, żegnać sie*). Ostatecznie do omawianej domeny można włączyć formy przymiotnikowe i przysłówkowe odnoszące się do stopnia kooperatywności prowadzonej czynności lub stopnia zindywidualizowania statusu określonego obiektu (*cuzamyn, ösobny, samotny, spölny, włosny, wzajym, sam*).

d) Człowiek i materia. Świat materialny i interakcja człowieka z jego składnikami (384 leksemy)

W obręb tej domeny wchodziły formy opisujące materialną rzeczywistość otaczającą człowieka oraz precyzujące sposoby wchodzenia z jej składnikami w interakcję. Mowa zarówno o elementach przynależnych do świata natury, jak i o wytworach kultury, składnikach świata ożywionego i nieożywionego. Do charakterystycznych grup leksykalnych należą rzeczowniki nazywające różnego rodzaju urządzenia i narzędzia (*byrna, mobilniök, telefön, telewizör, wöga, zömek, zygör*), naczynia i pojemniki (*görczek, klötka, szölka, tytka, zbönek*), elementy ubioru, części garderoby i biżuterii (*fuzekla, kecka, klajd, ring, tasza*), przedmioty o charakterze symbolicznym i mimetycznym (*dynkmal, krziż, öbrözek*). Świat materialny opisują również rzeczowniki oraz przymiotniki odnoszące się do określonych metali, minerałów, cieczy i innych substancji (*betönowy, drzewianny, luft, para, piösek, strzybło, strzybny, szklanny, tinta, woda, ziyimia, żelazny*). Czasem mowa o leksemach precyzujących konsystencję wspomnianych substancji (*drobny, gynsty*). Wśród nazw opisujących nieożywioną naturę odnaleźć można małą liczbę określeń dla różnych zjawisk atmosferycznych (*chmura, mgła, mröz, śniyg*) oraz ciał niebieskich (*gwiozda*). Materialne składniki świata ożywionego repre-

zentowane są w zbadanym materiale przez rzeczowniki nazywające różnego rodzaju zwierzęta (*chrobórk, ptórk, ryba*) i rośliny (*grzyb, stróm, trówa*), ewentualnie ich części składowe (*asta, kopyto, liść, pysk*).

Czasowniki należące do omawianej domeny to w większości formy o znaczeniu transformatywnym. Nazywają one czynności skutkujące zmianą fizycznych właściwości określonych obiektów (*grzóc, ótwiyrac, podzielić*), powodujące ich dezintegrację (*łómac, strzaskać, zbulić*) lub modyfikujące ich strukturę, wewnętrzny układ, kolejność, stopień kompletności, rozpoznawalność (*kryć, miyszac, napólnić, słozyć, zaslōnić, znōlyż*). Drugą podgrupę tworzą czasowniki kinetyczno-lokacyjne. Oznaczają one czynność nadawania ruchu określonym obiektom (*kolybać, kulać, kryncić*), zmieniania ich położenia (*óbalić, óbrócać, zaniys*) lub sposobu przemieszczania się (*ódbijać, sztopnōnić, zatrzymać*). Obok dwóch wspomnianych klas werbalnych, można też odnaleźć mało liczne czasowniki o znaczeniu preparatywnym (*narychtować, przirychtować, rychtować*), instrumentalnym (*traktować, zajmować sie*) czy kreacyjnym (*sprawić, stworzić, uczynić, zrobić*).

e) Człowiek i przestrzeń. Przestrzeń i przemieszczanie się człowieka w przestrzeni (261 leksemów)

Do domeny tej należą jednostki nazywające różnego rodzaju przestrzenie (otwarte i zamknięte) oraz sposoby przemieszczania się w nich. Charakterystyczną grupą są formy nazwy różnego rodzaju naturalnych obszarów (*barzoły, berga, jezioro, kosmos, las, pustynia, przepaść, rzyka, wyspa*). Dość liczne są także nazwy obszarów, przestrzeni, lokacji i terytoriów będących wytworem kultury (*cesta, chodnik, królestwo, miasto, rynek, ulica*). Zauważalną podgrupą są nominalne i pronominalne nazwy lokacji konkretyzowane kontekstem (*grōnt, miyjsce, ókolic; kajś, tukej, sam, skōnd, wszyndy, wszyndzie*). Sporą frekwencją odznaczają się także nazwy różnego rodzaju przestrzeni zamkniętych — centralną grupę w tej domenie tworzą formy denotujące różnego rodzaju budynki i budowle (*banhōf, lauba, biōro, stodoła, geszeft, tyjater, familōk*), względnie części składowe tychże obiektów (*ajnfart, balkōn, izba, scyna, siyh, sztok*).

Wśród form werbalnych składających się na omawianą domenę wymienić należy przede wszystkim nazwy precyzujące różne sposoby pokonywania przestrzeni — drogą lądową, wodną i powietrzną, zarówno samodzielnie, jak i przy pomocy określonego środka lokomocji (*furgać, is, plynōnić, pływać, podlecieć, przejechać, przibyć, przichodzić, przijechać, spadać, spinać sie, słyż, upaś, wlażować, wrócać, wyjechać, zbliżać sie*). Zdecydowanie mniej liczne są czasowniki o znaczeniu lokatywnym, określające różne sposoby przebywania w określonym miejscu (*mieszkać, mieścić sie, schrōnić sie*). Z wymienionymi czasownikami pozostają w bliskim związku rzeczownikowe nazwy czynności skutkujących zmianą lokacji (*marsz, rajza, szpacyr*) oraz rzeczownikowe nazwy różnych środków transportu (*cug, fliger, łódka, szif*). Do omawianej domeny należą także formy adiektywne i adverbalne, których zadaniem jest precyzowanie przestrzennych

właściwości określonych czynności, miejsc lub przedmiotów (*bliski, daleki, głym-boko, indzj, niżyj, rajn*).

f) Człowiek i czas. Czas i temporalna charakterystyka rzeczywistości (151 leksemów)

Najmniej liczną, choć dość wyraźnie wyodrębniającą się domeną, jest klasa form temporalnych. Charakterystykę czasową konkretyzują głównie jednostki adwerbalne precyzujące temporalne właściwości określonych stanów i czynności (*drab, dopiyo, niydugo, rzōdko, sztyjc, wczorej, wtedy, zarōzki, zaś, zawdy*). Nieco rzadsze są rzeczowniki określające pewne odcinki czasu (*siyrpiyń, sztwōrtek, wiosna, wieczōr*) lub przymiotniki i zaimki wnoszące informacje o czasie (*dōwny, nocny, wartki, niydzielny, ranny, wieczny; kedyś, niykej, nigdy*). Informacje czasowe wprowadzane są też przez grupę czasowników fazowo-procesualnych (*istnieć, kōńczyć, ustōć, zaczōnić*).

3. Analiza zgromadzonego materiału leksykalnego pozwoliła na wyciągnięcie kilku ogólnych spostrzeżeń.

Uwagę zwraca stosunkowo wysoki stopień intelektualizacji śląskiej leksyki. Fakt ten bezpośrednio sygnalizuje dominująca pozycja domeny intelektualno-emocjonalnej, w której dość liczną podklasę stanowią abstracta (*godność, istota, jankōr, litość, mankulijō, niynawiść, ōbecność, pojyncie, poznanie, pōnkt, przekōnanie, suma, tymat, zagroźynie, zwiōnzek, żōl, żywobycie*). Wysokie nasylenie śląskiej leksyki takimi formami jest w dużej mierze efektem otwartości językowego uzusu na internacjonalizmy, które adaptowane są zgodnie z regułami fonetycznymi i ortograficznymi śląszczyzny (*historyjō, idyjō, informacyjō, materyjō, teoryjō, tradycyjō*).

W obrębie leksykonu związanego ze światem materialnym jednostki nazywające wytwory ludzkiej aktywności cechują się wyższą frekwencją aniżeli nazwy odnoszące się do świata przyrody. Nazwy różnego rodzaju budynków, przestrzeni i terytoriów wyznaczonych przez człowieka, nazwy narzędzi i urządzeń, części garderoby, sztucznych materiałów i substancji (*autobus, binder, byrna, cug, glajza, jakla, krōlestwo, mobilniōk, ulica*) przewyższają liczebnie nazwy zwierząt, roślin, ciał niebieskich czy naturalnych obszarów (*berga, gwioźda, kamiyń, kwiōtek, strōm, wilk*). Warto też zwrócić uwagę na wyraźnie „miejską” proveniencję śląskiej leksyki, w której formy związane z realiami życia na wsi (*futurać, pastyrz, siano, stodola, studnia, zboże*) zdecydowanie ustępują leksyce opisującej życie w zurbanizowanej, miejskiej, industrialnej przestrzeni (*familōk, gruba, hotel, kino, park, tyjater*).

W śląskim leksykonie w dalszym ciągu wyraźnie zauważalna jest warstwa zapożyczeń germańskich (337 leksemów). Formy te odnaleźć można przede wszystkim wśród rzeczowników, rzadziej czasowników, przymiotników i przysłówków (*asta ← der Ast, biksa ← die Büchse, blank ← blank, bryle ← die Brille*,

ganc ← *ganz*, *fanzolić* ← *faseln*, *forsztelować* ← *vorstellen*, *fõngować* ← *fungieren*, *frechowny* ← *frech*, *hica* ← *die Hitze*, *hut* ← *der Hut*, *ofyn* ← *offen*, *rychtich* ← *richtig*, *szpas* ← *der Spass*, *szterować* ← *stören*, *wela* ← *die Welle*, *zõl* ← *die Sohle* itd.). Istotnym wyróżnikiem śląszczyzny są nie tylko germanizmy, ale także zauważalna (58 leksemów) grupa bohemizmów (*bezma* ← *bezmála*, *cesta* ← *cesta*, *dziwać sie* ← *dívát se*, *gorko* ← *horko*, *õpowõga* ← *opovaha*, *õszkliwy* ← *õsklivý*, *õzyrõk* ← *õzrala*, *pozornie* ← *pozorně*, *przõc* ← *přát*, *rzykać* ← *řikat*, *szykowny* ← *šikovný*, *sam* ← [*pojď'*] *sem!*, *skirz* ← *skrz*, *strõm* ← *strom* itp.)⁶.

Warto zauważyć, że praktycznie w obrębie wszystkich śląskich części mowy odnaleźć można przykłady synonimii (bliskoźnaczości) leksykalnej. Co istotne, zwykle mowa o parach, gdzie rodzimej formie śląskiej towarzyszy odpowiednik niemiecki, rzadziej czeski (*chory* ↔ *niymocny*, *dziõlcha* ↔ *frela*, *lachać sie* ↔ *šmiõc sie*, *õkazyjõ* ↔ *przileżytość*, *piykny* ↔ *gryfny*, *przypadek* ↔ *cufal*, *rõzny* ↔ *roztõmajty*, *sklep* ↔ *geszeft*, *siednõnc* ↔ *zicnõnc*, *spotkać sie* ↔ *trefjć sie*, *tukej* ↔ *sam*, *ulica* ↔ *cesta*, *wolny* ↔ *fraj*).

Dokonując analizy leksyki, zauważono, że około 15% leksemów śląskich to formy całkowicie obce współczesnej polszczyźnie (*badnõnc*, *cufal*, *cuza-myn*, *drapko*, *dynga*, *eli*, *frela*, *gelynder*, *kaj*, *kejby*, *maras*, *pitnõnc*, *samstõnd*, *yntlich* itp.). Dla pozostałej części śląskich form można co prawda odnaleźć polskie bliskoźnaczniki, niemal wszystkie leksemy śląskie cechuje jednak większa lub mniejsza odrębność fonetyczna, fleksyjna, rzadziej słowotwórcza (*brzidki*, *chociõż*, *chwõlba*, *czõrny*, *glymboko*, *gupie*, *jeji*, *kolano* → Inst. sing. *kolanym*, *leb* → Gen. sing. *leba*, *malpica*, *milijõn*, *õbiecka*, *õkõzac sie*, *spac* → 1. sing. praes. *špiã*, *uwidzieć*, *wszyndzie* itp.). Pełna tożsamość pomiędzy leksyką śląską i polskimi standardowymi odpowiednikami dotyczy w zasadzie tylko części wyrazów nieodmiennych — przyimków, partykuł, spójników, wykrzykników (*ale*, *bo*, *choć*, *hej*, *jak*, *nawet*, *na*, *pod*, *przeciw*, *za*, *żeby* itp.).

Ostatnia konkluzja płynąca z analizy leksyki zebranej w *Indeksie* pozwala stwierdzić, że współczesny śląski język literacki cechuje się względnie wysoką intelektualizacją. Za nieaktualne należy więc już uznać wypowiedzi części polskich lingwistów (między innymi Jana Miodka czy Bogusława Wyderki), którzy przed dekadą dowodzili niemożności wyrażania w śląszczyźnie treści abstrakcyjnych czy samego jej funkcjonowania poza obszarem języka potocznego (zob. Miodek, 2011; Wyderka, 2008; szerzej zob. Jaroszewicz, 2019b, s. 35–39). Dzisiejsza literacka śląszczyzna bez wątpienia umożliwia formułowanie komunikatów związanych nie tylko z najprostszymi realiami życia codziennego, co oznacza, że przekroczyła już definicyjne ramy „słownictwa gwarowego” (por. Cząstka-Szymon, Ludwig, Synowiec, 2000, s. XXIV). W przekonaniu autora niniejszych

⁶ Lista śląskich germanizmów została zweryfikowana między innymi z wykorzystaniem prac Marka Łazińskiego (2008), Stanisława Bąka (1974, s. 156–159), Zbigniewa Grenia (2006), Gerda Hentschela (2019) i Alfreda Zaręby (1988, s. 75–80).

słów względna intelektualizacja i poliwalencja współczesnej śląszczyzny idą w sukurs tezie o jej językowym, nie dialektalnym statusie. Niezależnie od uzyskanych wyników badań wydaje się, że współczesny śląski język literacki jest kodem wartym naukowej uwagi i dalszych szczegółowych analiz.

Bibliografia

- Bąk, S. (1974). *Mowa polska na Śląsku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Batko-Tokarz, B. (2008). Tematyczny podział słownictwa w „Wielkim słowniku języka polskiego”. W: P. Żmigrodzki, R. Przybylska (red.), *Nowe studia leksykograficzne 2* (s. 31–48). Kraków: Lexis.
- Batko-Tokarz, B. (2019). *Tematyczny podział słownictwa współczesnego języka polskiego. Teoria, praktyka, leksykografia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Cząstka-Szymon, B., Ludwig, J., Synowiec, H. (2000). *Mały słownik gwary Górnego Śląska*. Katowice: Leksem.
- Czesak, A. (2015). *Współczesne teksty śląskie na tle procesów językotwórczych i standaryzacyjnych współczesnej Słowiańszczyzny*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Greń, Z. (2006). Zakres wpływów niemieckich w leksyce gwar Śląska Cieszyńskiego. W: J. Królak, J. Molas (red.), *Slavica Leguntur. Aktualne problemy badawcze slawistyki* (s. 57–70). Warszawa: ISZiP.
- Miodek, J. (2011). Dyskusja o języku śląskim w piśmie jest żenująca. Wywiad Teresy Semik z Janem Miodkiem. *Dziennik Zachodni*, 26.03.2011. Pobrane z: <http://www.dziennikzachodni.pl/artukul/384010,jan-miodek-dyskusja-o-jezyku-slaskim-w-pismie-jest-zenujaca,id,t.html> (dostęp: 1.11.2020).
- Hentschel, G. (2019). Obserwacje dotyczące rozpowszechnienia germanizmów leksykalnych we współczesnym regiolekcie śląskim. *LingVaria*, 16, nr 1 (27), s. 113–132.
- Jaroszewicz, H. (2019a). Rozwój języka Górnoszlązaków w XXI wieku. Wybrane zagadnienia. *Zeszyty Łużyckie*, 53, s. 25–42.
- Jaroszewicz, H. (2019b). Krytyka prób emancypacji śląszczyzny. Płaszczyzna naukowa (lingwistyczna). *Slavia Occidentalis*, 76, nr 1, s. 21–48.
- Jaroszewicz, H. (2020). Czy można mówić o istnieniu śląskiego języka literackiego? Współczesny uzus gramatyczno-ortograficzny literackiej odmiany etnolektu śląskiego. W: I. Bogoczova (red.), *Area slavica 3. Jazyk na hranici — hranice v jazyku* (s. 175–184). Ostrava: Ostravská Univerzita.
- Kallus, B. (2015). *Słownik górnośląskiej gōdki*. Katowice: Pro Loquela Silesiana.
- Łaziński, M. (red.). (2008). *Słownik zapożyczeń niemieckich w polszczyźnie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nagórko, A. (2002). *Zarys gramatyki polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tambor, J. (2009). Propozycje kodyfikacji ortograficznej śląszczyzny. *Socjolingwistyka*, 22, s. 83–92.
- Wyderka, B. (2008). Oddzielny gwarę od polityki. Wywiad z Bogusławem Wyderką. *Nowa Trybuna Opolska*, 29.07.2008. Pobrane z: <http://www.nton.pl/opinie/art/4094197,prof-wyderka-oddzielmy-gware-od-polityki,id,t.html> (dostęp: 1.11.2020).
- Zaręba, A. (1988). *Szkice z dialektologii śląskiej*. Katowice: Śląski Instytut Naukowy.